

İSKİT KÜLTÜR TARİHİNDE ARZHAN 2 KURGANININ YERİ VE ÖNEMİ

Mazhar NARŞAP¹

Atıf: Narşap, M. (2023). İskit kültür tarihinde Arzhan 2 kurganının yeri ve önemi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 366-376. doi: 10.17218/hititsbd.1204788

Özet: Her millet yaşadığı bölgenin coğrafi şartları neticesinde kendine has bir kültür oluşturmuştur. Bozkır coğrafyasında yaşayan kavimlerde, kendilerine has olan konar-göçebe kültürünü meydana getirmişlerdir. Bu bozkır kavimlerinden birisi de İskitlerdir. M.Ö. VIII. ve M.S. II. yüzyıllar arasında Orta Asya başta olmak üzere Karadeniz'in kuzeyi ve Anadolu içlerinde faaliyetlerde bulunan İskitlerin tarih ve kültürüne dair yazılı ve arkeolojik kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Yazılı kaynakların başında Grek kaynakları gelmektedir. Arkeolojik kaynaklarda ise İskitlerin konar-göçebe yaşam tarzını benimsemiş olmaları sebebiyle yerleşim yerleri değil, mezarlar ilk sırada yer almaktadır. İskitlere ait mezarlara "kurgan" adı verilmektedir. Kurgan; korugan anlamında olup mezara defnedilen kişiyi koruyan anlamına gelmektedir. İskit kültür ve tarihinde, kalıntı ve buluntu elde edilen birçok kurgan vardır. Bu kurganlar arasında ise Arzhan 2 kurganı ön plana çıkmaktadır. Tuva bölgesinde yer alan Arzhan 2 kurganı bozkır insanının gündelik yaşamında kullandığı çadır tarzında döşenmiştir. Özellikle 5 numaralı mezar odasında bulunan kadın ve erkeğin kıyafetleri, onları süsleyen altın figürler, silahlar, tabak, kap gibi gündelik eşyaların hepsi İskit kültür ve tarihinin araştırılmasında önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İskit, Bozkır, Kurgan, Kültür, Arzhan 2

The Place and Importance of Arzhan 2 Tomb in the History of Scythian Culture

Citation: Narşap, M. (2023). The place and importance of Arzhan 2 tomb in the history of Scythian culture. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(2), 366-376. doi: 10.17218/hititsbd.1204788

Abstract: Each nation has created a unique culture as a result of the geographical conditions of the region where it lives. In the tribes living in the steppe geography, they have created their own unique nomadic culture. One of these steppe tribes is Scythians. There is information in written and archaeological sources about the history and culture of the Scythians, who were active in Central Asia, especially in the north of the Black Sea and Anatolia between the 8th century BC and the 2nd century AD. Greek sources are at the top of the written sources. In archaeological sources, on the other hand, since the Scythians adopted a nomadic lifestyle, tombs, not settlements, take the first place. The graves of the Scythians are called "kurgan". Kurgan means "shelter" and means protecting the person buried in the grave. In Scythian culture and history, there are many kurgans where remains and finds were obtained. Among these kurgans, the Arzhan 2 kurgan

İnceleme Makalesi / Review Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 15.11.2022 **Makale Kabul Tarihi / Accepted:** 30.06.2023

* Bu çalışma Prof. Dr. İlhami DURMUŞ danışmanlığında Mazhar NARŞAP tarafından Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 09.02.2023 tarihinde tamamlanan "Arzhan, Pazırık ve Esik Kurganlarına Göre Bozkır Kavimlerinde Kültürel Hayat" başlıklı 778509 nolu doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Bilim Dalı, narsapmazhar5@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-5104-2054> | <https://ror.org/05mskc574>
Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Graduate School, Department of History, narsapmazhar5@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-5104-2054> | <https://ror.org/05mskc574>

---

stands out. Located in the Tuva region, Arzhan 2 kurgan was furnished in the tent style used by the steppe people in their daily life. Especially the clothes of men and women found in the burial chamber number 5, gold figures decorating them, weapons, everyday items such as plates and utensils are all important in the research of Scythian culture and history.

Keywords: *Scythian, Steppe, Kurgan, Culture, Arzhan 2*

1. GİRİŞ

Kültürler, toplumların yaşamış oldukları coğrafyaların şartlarına göre oluşmaktadır. Coğrafya ya göre oluşan kültürler dört ana kültür başlığı altında incelenmektedir. Bunlar yerleşik kültür, göçebe kültür, asalak kültür ve konar göçebe kültürdür. Yerleşik kültürü oluşturan toplumlar devamlı olarak belirli bir yerde yaşayan ve geçimlerini daha çok tarımsal faaliyetler ile süren toplumdur. Asalak kültürde ise daha ilkel bir toplum hayatının olduğu ve bu toplumdaki insanların geçimlerini avcılık ve toplayıcılık ile sağladıkları görülmektedir. Göçebe kültürde yaşam alanı belirli olmayan hayvancılık ile geçimlerini sağlayan toplumların kültürüdür. Bu üç ana kültüre ek olarak ise konar-göçebe kültürü söyleyebiliriz. Konar-göçebe kültüründe ise göçebelikte olduğu gibi yine göç hareketi bulunmaktadır. Ancak göçebelikte olduğu gibi sistemsiz bir şekilde değildir. Konar-göçebe kültüründe yapılan göç hareketleri hayvanlarına ot sağlamak amacıyla sistemli bir şekilde yaylak ve kışlak arasında yapılmaktadır (Durmuş, 1997, s.14).

Konar-göçebe kültüre en uygun coğrafya, doğuda Çin Seddi'nden batıda Tuna Nehri'ne kadar olan Avrasya coğrafyasıdır. Burada yaşayan toplumlar coğrafyanın şartları neticesinde hayvancılık ile meşgul olmuşlardır. Söz konusu toplumlar hem coğrafi hem ekonomik şartlar neticesinde kendi kültürlerini ortaya çıkarmışlardır. Bu kültüre konar-göçebe kültürü adı verildiği gibi kültürde en çok kullanılan hayvanın at olması sebebiyle de atlı göçebe kültürü adı da verilmiştir.

Bozkır coğrafyasında bu kültürü meydana getiren topluluklardan birisi de İskitlerdir. İskitler, M.Ö. 8.- M.S. 2.yüzyıllar arasında tarih sahnesinde yer almışlardır. Herodotos eserinde; göçebe İskitlerin, Asya içlerinde yaşadıklarını, Massagetler ile yaptıkları savaştan yenik çıkarak Kimmerlerin yanına göç ettiklerini belirtmektedir (Herodotos, IV, s.11). Herodotos'un bu ifadesi İskitlerin ilk yurtlarına dair bilgiler vermektedir. Böylece İskitlerin bir zamanlar Orta Asya içerisinde yaşamış olduklarını ve burada yapılan bir savaşta mağlup olmaları sebebiyle Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kimmerlerin yanına göç ettikleri söylenebilir.

Tarihsel süreç içerisinde M.Ö. 8. yy'de ortaya çıkan İskitler, Kimmerleri yenerek Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara yerleşmiş olmakla birlikte Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya göç eden Kimmerleri takip ederek Anadolu topraklarına girmişlerdir. Burada başta Urartular olmak üzere Asurlular, Frigler, Lidyalılar gibi birçok Anadolu kavmi ile temasta bulunan İskitler, Karadeniz bölgesinde kolonizasyon hareketinin başlaması ile birlikte Grekler ile temasta bulunmuşlardır.

İskitler hakkında bilgi veren yazılı kaynak oldukça azdır. İskitlerin, kültür tarihine dair yazılı kaynaklara, İskitler ile temasa geçen kavimler aracılığıyla ulaşılmaktadır. Bu kavimler arasında Grekler önemli bir yer tutmaktadır. Grek yazarlar, İskitler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu kaynaklardan Herodotos tarafından yazılan *Historia*; Hipokrates tarafından yazılan *Havalar Sular Mevkiler* adlı eserler İskitlerin kültür tarihine ışık tutmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İskitlerin kültür tarihine dair esas önemli bilgiler arkeolojik kalıntı ve buluntulardan elde edilmektedir. Çünkü günümüzde eskiçağ ile ilgili bilgilerin neredeyse tamamı arkeolojik

malzemelerden verilerden sağlanmaktadır. XIX yüzyılın ortalarından önce eskiçağ tarihi üzerine çalışmalar yapanlar ilgilendikleri konular hakkında Eski Yunan, Roma ve Yahudi tarihçileri ve coğrafyacılarının eserleri ile Tevrat ile İncil gibi kutsal kitapları kaynak olarak kullanmışlardır. Ancak bu kaynaklardan sağlanan bilgilerin tam olarak güvenilir olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü eserlerin yazarları çeşitli sebepler ile bilgileri doğru ve şeffaf bir şekilde aktarmamış olabilir. Örneğin, bir yazar şahit olduğu bir olaya yorum kattığı gibi bazı detayları da unutmuş olabilir. Ayrıca eskiçağ tarihi yazarlarının, sözlü anlatımlara yer vermiş olmaları gerçek olmayan bir olayın tarihsel bir olaymış gibi kaleme alınmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu sebeple tarihi kaynaklara şüpheyle yaklaşılması ve arkeolojik malzemelerin de tarih araştırmalarında dikkate alınması gerekmektedir (Sevin, 1995 s.12).

İskitlere dair arkeolojik malzeme, söz konusu kavmin konar-göçebe bir yaşam tarzı benimsemiş olması sebebiyle yerleşim yerlerinden değil mezarlardan elde edilmiştir. Bu mezarlara “kurgan” adı verilmektedir. Kurgan kelimesi korugan yani korumak manasına gelmektedir. Esasında kurgan kelimesi iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlar; mezar ve şehri koruyan sur duvarı anlamlarıdır. Kurganın, kelime anlamlarına bakıldığında bozkır kavimleri için kullanılan anlamı mezardır. Kurgan yani korugan, korumak kökünden gelmektedir. Kurgan kelimesini günümüz Türkçesinde karşılayan birçok anlam vardır. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe sözlükte, kurgan kelimesi üç ayrı anlama gelmektedir. İlk anlamı, ilk çağda mezar üzerine toprak yığılan küçük tepe, diğer anlamı kale, bir diğer anlamı ise tepe şeklinde mezar, höyük olarak kullanılmıştır (Çoruhlu, 2019, s.24).

Bozkır kavimlerinin yaşam tarzları olan konar göçebe hayat tarzına bakıldığı zaman şehir ile ilgili olan anlamının daha sonraki süreçte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bozkır coğrafyasında kullanılan kurgan tabiri, mezarda bulunan ölüyü koruması manasına gelmektedir. Kurgan adı esasında mezar için değil; mezarı koruyan, mezarın üzerindeki topraktan ya da taştan yapılan tümsek tepe için kullanılmıştır.

Kurganlar genellikle toplum tarafından kutsal sayılan yerlere yapılmıştır. Bu yerler dağlar, yaylalar, ormanlık alanlar, ırmak yatakları ve göl kenarları olabilmektedir. Kurganların çok çeşitli alanlara yapılmasında, bozkır kavimlerinin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları son derece etkilidir.

Bozkır kavimlerinin yayıldığı Çin Seddi’nden, Tuna Nehri’ne kadar olan bozkır coğrafyasının önemli bir yapısı olan kurganlar, çok uzun bir tarihsel sürecin sonucunda ortaya çıkmışlardır. Kurganların ortaya çıkışı, insanlığın ölen kimseyi toprağa gömmesiyle başladığı düşünülmektedir. Orta Asya coğrafyasında bu geleneğin tam olarak ne zaman başladığı bilinmemektedir. Kurganın ortaya çıkışının ilk ve en temel unsuru, toprağa açılan ve cesedin içine bırakıldığı çukurdur. Bu çukur, süreç içerisinde önce kenarları taş parçalarıyla çevrilerek basit bir oda haline getirilmiştir. Daha sonra ise ölünün bulunduğu kısım genişletilmiş bir sonraki aşamada ise mezarın yapıldığı alandaki malzemeye göre defin odası taştan veya ahşaptan yapılmıştır. Defin odası yapıldıktan sonra yanına veya mezarın alt ve üst tabakalarına başka defin odaları eklenmiştir. Bu söz konusu defin odalarına ölen kişinin atları, karısı ve hizmetkârları da defnedilmiştir. Bütün bu defin odalarının üzeri örtüldükten sonra ise bu mezarları korumak için en üst kısmına toprak ya da taşla yapılan tümsek sayesinde tipik kurgan mezarlarının yapısı ortaya çıkmıştır (Çoruhlu, 2019, ss.67-68).

Kurganın nasıl yapıldığı Herodotos’un Historia adlı eserinin 4. Kitabında şu şekilde anlatılmaktadır: “İskitlerin hükümdarı ölünce ölen kişinin cesedi mumyalanır. Bu mumya işleminde ise kişinin karnı yarıp içi boşaltılır. İçi boşaltılan karın kısmına maydanoz tohumu,

---

anason, dövülmüş saparna ve kokulu maddeler konularak dikilir. Hükümdarın mumyalanan cenazesi hükümdara bağlı boylara götürülmek üzere bir arabaya yerleştirilir. Cenazenin geldiği boylar cenaze alayını karşılamak için hazırlık yapılı ve gelen kişilere yemek verilir. Bu şekilde bağlı olan tüm boylar gezdirildikten sonra cenaze Gerhos ülkesine getirilir. Mezar burada kazılmıştır. Dörtgen büyük bir çukurdan oluşan mezarın içine ölen kişi indirilmeden zemin üzerine çimen yayılır ve bu çimen üzerine ölen kişi uzanır şekilde konur daha sonra bu kişinin etrafı mızraklarla çevrilerek üzerine ağaçtan bir gölgelik yapılı. Mezar çukurunun boş kalan kısımlarına ise gündelik hayatta kullandığı eşyalar, hükümdarın eşlerinden biri, içkisini hazırlayan bir kişi, aşçısı, silahtarı, uşağı, bir ulağı ve hem kendi hem de cenaze törenine bağlı boylar tarafından hediye atlar yerleştirilir. Bu tören tamamlanınca törene katılanlar mezarın üzerine kürekle toprak atarlar ve en yüksek tepeyi yapabilmek için yarışmaktadırlar” (Herodotos, IV, s.71).

Herodotos’un, *Historia* adlı eserinde anlattığı kurgan yapımının arkeolojik malzemeler ile doğrulanması ise söz konusu kaynağın önemini ayrıca göstermektedir. Herodotos’un bahsettiği kurganlara Karadeniz’in kuzeyinde yer alan bozkırlarda sıklıkla rastlanılmaktadır.

Bozkır coğrafyasında kurgan sadece milattan önceki dönemlerde değil milattan sonraki dönemlerde de görülmektedir. IX. yüzyıl da Abbasi Halifesi tarafından Bulgar hükümdarına, elçi olarak gönderilen kafilenin içerisinde bulunan İbn Fadlan bu sefere ilişkin yazmış olduğu seyahatnamesinde Oğuzlarda ölü gömme geleneğinden şu şekilde bahsetmektedir: “Oğuz boyundan bir kimse ölürse onun mezarı için büyük bir çukur kazarlar daha sonra da cenazeyi tören için hazırlarlar bu hazırlık esnasında ölen kişiye elbiselerini giydirebilirler ve silahlarını kuşandırırılar, önüne ağaçtan bir kadeh koyarak mezar çukuruna oturur şekilde bırakırlar. Daha sonra mezar çukurunun üzerini kapatırlar ve mezarın üstüne kubbeli bir ev yaparlar. Cenaze defnedildikten sonra cenaze törenine katılan kişiler ölen kişinin sürüsünden kurbanlar keserek etlerini yerler ve bu kurbanlardan arta kalanlarını ise mezarın bulunduğu yere götürerek ağaçlar üzerine asarlar. Bunda amaç, ölen kişinin bu hayvanlara binerek cennete gideceğini düşünülmesidir. Ölen kişi eğer düşman öldürdü ise ölen düşmanların sayısı kadar ağaçtan suret yapıp mezarın üzerine koyarlar. Bunda da amaç, bunların mezar da bulunan kimseye hizmet etmesidir” (Şeşen, 1975, s.36).

Hem Herodotos hem İbn Fadlan’ın söyledikleri ve yapılan arkeolojik kazı çalışmaları neticesinde ortaya çıkan bilgilere göre kurganlarının iki ana unsurdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Kurganın birinci kısmı toprak seviyesine kadar açılmış çukur ve bu çukurun içine yapılan odalardan, ikinci kısım ise ahşapla kapatılan odaların üzerine yığılmış topraktan oluşmaktadır. Odaların üstü tıpkı bir yapının üzeri gibi kalaslarla kapatılmakta, alttan payandalarla kalaslar desteklenmektedir. Sağlam bir tavan oluşturulup üzerine toprak yığılmaktadır. Toprak kenarlarda kazılan mezarlardan dışarıya taşmakta ve mezarı korunaklı hale getirmektedir (Durmuş, 2016, s.434).

Ölen kişinin değerli eşyalarıyla gömülmesi mezarın soygunculara karşı korunmasını da gerektirmektedir. Ayrıca buradaki koruma amacının vasfı bozkır kavimleri tarafından mezarlara verilen önemi de göstermektedir. Bunun en iyi örneğine ise Pers kralının Karadeniz’in kuzeyindeki İskitler üzerine düzenlemiş olduğu sefer esnasında, İskit kralı İdanthiros ve Pers kralı Dairus arasında geçen konuşmada açık bir şekilde rastlanmaktadır.

Dairus İskit hükümdarına bir elçi göndererek İskit hükümdarının yapması gerekenin ya savaşmak ya da boyun eğmek olduğunu neden göç ettiğini sorar. İskit hükümdarı da bu soru üzerine verdiği cevapta: yaptığı göç hareketinin normalde de yaptığı bir hareket olduğunu ve

---

korkup hemen savaşa girmek için ise kentleri olmadığını ama eğer illa da Persler savaş istiyorlarsa atalarının mezarlarına uygunsuz davranırlarsa o zaman savaşp savaşmadıklarını görecekleri cevabını gönderir (Herodotos, IV, ss.126-127).

İskit hükümdarının buradaki mezarlarını korumak için savaşmayı düşünmesi kurgana verilen önemi açıkça göstermektedir. Bozkır kavimlerinde mezar sadece İskitler döneminde değil tarihsel süreç içerisinde değişen şartlara rağmen ilerleyen dönemde de önemini korumaya devam etmiştir. Örneğin; Avrupa Hun hükümdarı Atilla'nın I. Balkan seferini düzenlemesinin gerekçelerinden biri; Hun hükümdar ailesinin kabirlerinin Bizans'ın Margos piskoposu tarafından açılarak soyulmasıdır (Kafesoğlu, 2010, s.292)ç Arap coğrafyacısı El İştahri ise, Hazar kralı atalarının mezarlarının önünden geçerken atından inip eğilerek geçtiğini eserinde belirtmektedir. Bu örnekler de görüldüğü gibi tarihsel süreç içerisinde eski dönemlerden günümüze kadar gelen mezarı koruma ve ataya saygı kültürü görülmektedir.

Kurganlar sadece ölen kişinin defnedildiği yerler olmayıp ait oldukları kavmin kültürüne dair birçok unsurun da bulunduğu yerlerdir. İskit döneminin kültür tarihini anlatan birçok kurgan vardır. Ancak bunlar arasında Arzhan 2 kurganı öne çıkmaktadır.

Arzhan kurganları Tuva'da yer almaktadır. Burada irili ufaklı birçok kurgan bulunmaktadır. Bu kurganlar arasından şimdiye kadar Arzhan 1, Arzhan 2, Arzhan 0 kurganlarında arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Arzhan 1 kurganı 1970 yılında M.P Griaznov tarafından yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmıştır. M.Ö. IX. yüzyılın sonu, M.Ö. VIII. yüzyılın başına tarihlendirilen bu kurgan tarihsel süreç içerisinde mezar hırsızları tarafından yoğun bir tahribata uğramıştır. Bu nedenle kurganda İskit dönemine dair az sayıda kalıntı ve buluntu elde edilebilmiştir.

Aynı bölge de yer alan diğer bir kurgan ise Arzhan 2 kurganıdır. Arzhan 2 kurganı ise 2000-2003 yılları arasında Rus- Alman ortak ekibi tarafından kazılmıştır. İskitlerin kültür tarihi hakkında bilgi veren Arzhan 2 kurganını, diğer kurganlardan ayıran en önemli özellik kurganın hırsızlar tarafından tahrip edilmemiş olmasıdır. Bu sayede İskitlere dair çok sayıda kalıntı ve buluntu elde edilmiştir (Özhalbant, 2020, s.184). M.Ö. VII. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen kurganda ana mezar odası olarak kabul edilen 5 numaralı mezar odası dikkat çekmektedir. 5 numaralı oda birisi iç oda, diğeri dış oda olmak üzere iki ana kısımdan meydana gelmektedir. Odaların etrafı kütükler ile çevrelenmiştir. İç oda da yapılan çalışmalarda oda duvarlarının kırmızı, zeminin ise siyah bir keçe ya da kürk ile kaplanmış olduğu tespit edilmiştir. Oda içerisine biri kadın biri erkek olmak üzere iki kişi defnedilmiştir. Cesetler üzerinde yapılan çalışmalarda her iki cesedin de büyük oranda tahrip olduğu görülmüştür. Erkeğin cesedi üzerinde yapılan çalışmalarda erkeğin boyun kısmında altından yapılmış ve hayvan figürleri ile süslenmiş bir tork ve göğüs bölgesinde de bir adet altın küpe bulunmuştur (Parzinger, 2010, s.33).

Mezar odasında bulunan kadın ve erkeğin kıyafetleri korunmamış olmasına rağmen, kıyafetlerini süsleyen altın ve boncukların kazı işlemleri sırasında orijinal konumlarında bulunmaları kıyafetlerinin şekli hakkında tahmin yapılmasını kolaylaştırmıştır. Erkeğin baş kısmında bulunan geyik ve at figürlerinin başlığını süsleyen altın plakalar olduğu düşünülebilir. Erkeğin başlığı keçeden yapıldığı üzerinin de deri ile kaplandığı tahmin edilmektedir. Erkeğin iskeletinin üst kısmında kazı çalışmaları esnasında bulunan kaplan figürleri erkeğin kıyafeti hakkında bilgi vermektedir. Erkeğin vücudunun üst tarafında bulunan kaplan figürleri, kıyafet süslemesi olarak kıyafet hakkında bilgi vermesine rağmen kıyafetin uzunluğu, kesim şekilleri gibi konular hakkında bilgi vermemektedir. Bu sebeple kıyafetin yapıldığı malzemenin

---

korunmamış olması ve kaplan figürlerinin kıyafetin biçim ve ölçü gibi özellikleri hakkında bilgi vermemesi kıyafetin rekonstrüksiyonunun tam olarak yapılmasını engellemiştir. Bu nedenle söz konusu kıyafetin ceket mi yoksa pelerin mi olduğu tam belli değildir. Ancak söz konusu kıyafetin malzemesinin, üzerinde bulunan altın figürlerin ağırlığını taşıma kapasitesi göz önüne alındığında deriden yapılmış olabileceği ihtimali kuvvetlenmektedir. Altın figürlerle dekore edilmiş bu kıyafetin altında, ince bir ceket veya kumaş gömlek giydirilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Erkeğe ait pantolonun üzerine 250.000 adet küçük altın boncuk dikilerek pantolon süslenmiştir. Bu pantolon üzerine dikilen boncuklar ilk zamanlarda pantolonun süslemesinde etkili oldukları gibi kurganın hafirleri tarafından yapılan çalışmalar esnasında ise pantolonun rekonstrüksiyonu doğru bir şekilde yapılmasında önemli rol oynamışlardır. Ayrıca erkeğin kıyafeti üzerine yapılan çalışmalarda altın klipslerle süslenmiş üç kemer de tespit edilmiştir (Pozdnyakov, 2010, s.211).

5 numaralı mezar içerisinde erkeğin yanında bulunan kadının kıyafetleri de oldukça kötü korunmuş ve tahmin üzerine rekonstrüksiyonu gerçekleştirilmiştir. Kadına ait başlığın sivri uçlu olduğu düşünülmüştür. Bu, tarihsel süreç açısından oldukça mantıklıdır. Şöyle ki, kurganın ait olduğu dönemde bozkır coğrafyasında yaşayan İskitler, komşuları Persler tarafından tanınmışlar ve onların yazıtlarında yer almışlardır. Perslere ait olan Behistun kitabesinde üç Saka grubundan bahsedilmektedir. Bu Saka gruplarından biri de Sakatigrakhauda'dır. Anlamı ise ok şeklinde sivri başlık giyen Sakalardır. Arzhan 2 kurganının, 5 numaralı mezar odasındaki kadın iskeletine ait olan başlığın da sivri bir şekilde olduğunun tahmin edilmesi, buradaki kral ve kraliçenin bir İskit yöneticisi olduğunu gösterebilir.

Kadına ait başlığın, arka ve yan yüzeylerinin alt kısmı firuze, altın ve kehribar boncuk işlemleriyle süslenmiştir. Ayrıca ahşap mezar odasında giysi ve eşyalar üzerinde bulunan alev motifi de başlık üzerinde yer almaktadır. Kadının saçları, iskeleti üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde altın teller ve çeşitli ebatlarda boncuklar kullanılarak süslenmiş olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca kazı çalışmalarında kadının baş kısmında altın küpeler bulunmuştur (Pozdnyakov, 2010, s.213).

5 numaralı ahşap mezar odasında bulunan kadının kıyafetlerinin üst kısımlarını süsleyen objeler erkeğin kıyafetlerini süsleyen objelerden farklıdır. Ayrıca kadının kıyafetleri üzerinde, kenarları veya dikişleri süsleyen herhangi bir objeye rastlanmamış, böylece kıyafetlerin uzunluğu hesaplanamamıştır. Örneğin; erkeğin kıyafeti üzerinde bulunan kemerlerin uzunluğu kemerlerin aralarında bulunan klipsler sayesinde hesaplanmış olmasına rağmen, kadının kıyafetlerinde bu şekilde ipucu verecek bir obje yer almamaktadır. Böylece kadının giysilerinin kesimi ve uzunluğu hakkında net bilgiler verilemese de tahminler yürütülebilmektedir. Kadının üst kıyafetinin bir pelerin olarak değerlendirilebileceği gibi bu kıyafetin bir ceket olma ihtimali de vardır. 5 numaralı mezar odasındaki kadının etek ve gömlek giymiş olduğu fikri ileri sürülebilmektedir. Özellikle kumaş gibi organik malzemeler kurgan içerisinde kötü korunmuş olduğu için ortaya çıkan ipuçlarından kıyafetlerin şekli, rengi, süslemeleri gibi birçok konuda sadece tahmin yürütülebilmektedir (Pozdnyakov, 2010, ss.213-214).

Kadının iskeletinin göğüs bölgesinde birçok altın, turkuaz ve kehribar boncuklar bulunmuştur. Bulunan bu objeler bir kıyafetin süsleme parçalarıdır. Kadının iskeletinde yapılan çalışmalarda bulunan bir başka unsur ise ayakkabılarıdır. Kadının ayakkabıları da yanında bulunan erkeğin ayakkabıları gibi deriden yapılmış ve ayaklarına keçeden çoraplar giymiştir. Kadının giymiş olduğu keçeden çoraplar erkeğin çoraplarına göre daha uzundur. Kadının kıyafeti de tıpkı erkeğin kıyafetinde olduğu gibi bir kemer ile tamamlanmıştır. Söz konusu bu kemerin renkli ipliklerden dokunmuş ve klipslerle süslenmiş olduğu tahmin edilmektedir. Kemer bölgesinde

bulunan bir çantada ise kadınların süslenmek için kullandığı kozmetik bir ürüne ait olduğu düşünülen yeşil ve kırmızı boya kalıntıları tespit edilmiştir (Pozdnyakov, 2010, ss.213-214).

Arzhan 2 kurganının, 5 numaralı ahşap mezar odasında bulunan erkeğin ve kadının kıyafetleri, kıyafetleri süsleyen objeler ve yapıldıkları malzemeler gibi birçok husus dikkate alındığında burada bulunan kişilerin toplumun ileri gelenleri yani kral ve kraliçe oldukları ortaya çıkmaktadır. Özellikle hem erkeğin hem kadının kıyafetinin üzerinde yer alan kedigillerden yırtıcı bir hayvanın veya tonganın tasvirleri, bu kişilerin önemli kişiler olduklarına dikkat çekmektedir. Çünkü tonga, bozkır kavimlerinin kültüründe çok önemli bir yere sahiptir. Tonga adı, aynı zamanda kahramanlık adı olarak kullanılmaktadır. İskit dönemi hükümdarlarından Alp Er Tonga'nın adın da geçen tonga kelimesi bir kahramanlık unvanıdır. Aradan geçen yüzyıllardan sonra Kaşgarlı Mahmut, *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde tonganın bir kahramanlık unvanı olduğunu ve zamanla halk arasında unutulduğunu belirtmektedir. Tonga tabirinin, bir kahramanlık unvanı olarak sadece sözlü veya yazılı kaynaklarda değil; arkeolojik kaynaklarda da birçok figürüne rastlanılmıştır. Tüm bunlar bozkır kavimlerinin kültür tarihindeki sürekliliğini de ifade etmektedir.

5 numaralı mezar odasında yapılan kazı çalışmaları neticesinde kadının ve erkeğin cesetlerinin yanı sıra oda içerisinde çeşitli silahlar ve eşyalar da bulunmuştur. Silahlar içerisinde bozkır insanının en çok kullandığı silah olan ok ve yayın içerisinde bulunduğu bir sadak bulunmuştur. Bu sadak, mezarın kuzey köşesinde tespit edilmiştir. Sadağın, mezar odasının duvarında asılı olabileceği tahmin edilmektedir. Sadağın içerisinde hem ok hem yay yer almaktadır. Ahşaptan yapılmış olan bu sadak altın plakalar ile süslenmiştir (Parzinger, 2010, ss.42-43).

Sadağın içerisinde bulunan yay altından yapılmış, zaman içerisinde parçalanmış ancak orijinal şeklini korumuştur. Yay, sadak kutusunun arka tarafında yer almaktadır. Bozkır insanı günlük hayatta kullandığı yayı kayın ağacından kesmiş olduğu parçaları birleştirerek yapmıştır. Burada bulunan yay ise altından kesilmiş ince şeritlerin üzerine açılan çentiklerin birleştirilmesiyle yapılmıştır. Bozkır insanının, günlük hayatta kullandığı ahşap yayına yağmur ve kardan ıslanıp gevşemesini önlemek amacıyla sıırım ya da kurt siniri sarmış olduğu kaynaklarda da belirtilmektedir. Burada bulunan altın yayın üzerinin de huş ağacı kabuklarıyla sarılmış olması aynı düşüncenin bir yansıması olma ihtimalini ortaya koymaktadır.

Sadağın içerisinde yayın yanı sıra çeşitli maddelerden yapılmış ok uçları ve ahşap ok çubukları bulunmuştur. Kemik ve bronzdan yapılmış iki ok ucu dışındaki diğer ok uçları demirden yapılmıştır. 5 numaralı mezar odasında 86 adet demir ok ucu bulunmuştur. Ancak bulunan ok uçları büyük bir tahribata uğramış olup bu ok uçlarından sadece 29 adedinin tanımlanması yapılabilmektedir. Demir ok uçları; üç kanatlı şekilde yapılmış ve kanatların alt kısımları birbirine paralel, üst uçları ise bükülü olarak tasarlanmıştır. Demir ok, gez ve başak adı verilen uç kısımları demirden yapılmış ancak metalin zaman içerisinde tahribata uğraması nedeniyle iyi korunamamıştır. Okun, gezinin üst kısmında iki kanata benzer bir tasvirin aşağı doğru çekildiği görülmektedir. Hem gez hem de okun başak kısmı okun ahşap çubuğa takılması ile kalmamış ayrıca yapıştırıcıyla daha da sağlam hale getirilmiştir. Sadak içerisinde bulunan ok uçlarının yanı sıra ahşap ok çubukları da bulunmuştur. Ahşap çubukların uzunlukları 60 cm çapları ise 6-8 cm arasında değişmektedir. Birçoğu kırılmış halde bulunan çubukların üzerine boya ile desenler yapılmış olduğu tespit edilmiştir (Parzinger, 2010, ss.46-47).

İskitler uzaktan savaş taktiği benimsemiş ve bununla ilgili olarak ok ve yay; düşman ile yakın mücadele esnasında ise hançer, kılıç, mızrak, balta gibi silahlar kullanmışlardır. Arzhan 2 kurganının 5 numaralı mezar odasında yakın savaş silahlarından hem erkeğin hem kadının

---

kemerlerinde hançerler bulunmuştur. Erkeğin sağ kalça kemiği üzerinde 38,7 cm uzunluğuna, 7,5 cm genişliğe ve 2,5 cm kalınlığa sahip demirden bir hançer bulunmuştur. Hançerin, restorasyon çalışmalarının neticesinde sap ve bıçak kısmının altın plakalardan yapılmış olan tonga ve keçi gibi çeşitli figürlerle süslenmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Parzinger, 2010, ss.38-39). Kadının üzerinde bulunan hançer, erkeğin üzerinde bulunan hançere göre daha küçük ölçülere sahiptir. Hançerin sapı birbirine lehimlenmiş iki parçadan oluşmaktadır. Sapın üzerinde kabartma tekniği ile yapılmış, koç ve tonga figürleri yer almaktadır (Parzinger, 2010, ss.58-59).

5 numaralı mezar odasında bulunan bu hançerler sadece bir savaş aleti olarak değil bir kültür aracı olarak da değerlendirilmelidir. Tarihin ilk dönemlerinde, özenle yapılmış tasvirler ve altın plakalar ile süslenmiş olan bir hançer, İskit dönemindeki bozkır insanının sanat anlayışını ve ustalık becerisini gösterdiği gibi hançerin demirden yapılmış olması da bozkır insanının demir madenini kullandığının bir ispatıdır. Ayrıca hançer üzerinde yer alan tonga figürü kahramanlığı, alplığı simgelediği gibi; keçi figüründe gösterilen keçinin de ekonomik değerinin olmasının yanında, ilerleyen tarihsel süreç içerisinde Göktürkler dönemine ait olan *Orhun Yazıtları*'nda da siyasi bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da bozkır coğrafyasında kültürel sürekliliğin bir göstergesidir.

Mezar odasında yapılan kazı çalışmalarında gündelik hayatta kullanılan eşyalar da bulunmuştur. Bunlar arasında havan, havan tokmağı, kırmızı kadehi, kazanlar, tabaklar gibi mutfak eşyaları yer almaktadır.

Kurganın içerisinde bulunan eşyalar, bozkır insanının gündelik hayatında kullandığı ahşap, yün, toprak, taş ve çeşitli madenlerden yapılmış araç ve gereçlerdir. Gündelik hayatta kullanılan bu eşyaların, ölen kimsenin mezarına konulması ölümden sonra yeni bir hayatın olduğuna diğer bir ifadeyle bozkır insanının ahiret inancının var olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.

Bir başka kültür unsuru olan giyim kuşam hakkında kurgandan elde edilen keçeler, altın figürler ve boncuklar dönemin giyim ve kuşamını en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Yine kurgandan elde edilen ok ve yay gibi silahlar söz konusu kavmin askeri hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Kurgandan elde edilen altın figürlerin, ince işçilik ve gerçeklikle işlenmesi, İskit dönemi sanat anlayışını yansıtmakla birlikte İskitlerin ulaştığı medeni seviyeyi de göstermektedir.

Arzhan 2 kurganından çıkarılan eşyalar İskitlerin gündelik yaşamında hangi eşyaları kullandığı hangi madenleri tanıdığını ve bu madenlerden neler yaptığını göstererek İskit kültür tarihini oluşturmasının yanı sıra İskitlerin tarih kronolojisinin ortaya çıkarılmasında da büyük yarar sağlamaktadır.

3. SONUÇ

İskitlerin kültür tarihleri hakkında bilgi veren Arzhan 2 kurganında, diğer kurganlara göre daha çok kalıntı ve buluntu yapılan kazı çalışmalarında elde edilmiştir. Elde edilen bu kalıntı ve buluntulardan yola çıkarak hem erkeğin hem de kadının kıyafetlerinin bozkır giyim kuşamına uygun olduğu tespit edilmiştir. Özellikle kadının başlığının sivri uçlu olması bunların Saka yani İskit toplumuna ait olduklarının kanıtıdır. Kıyafetlerin üzerinde bulunan süslemeler ölen kişilerin kral ve kraliçe olduklarının göstergesidir. Söz konusu süslemeler İskit toplumunda altının ekonomik değerinin olmasının yanı sıra İskitlerin kültür ve sanatta geldikleri düzeyi de göstermektedir. Ayrıca mezar odasında bulunan silahlardan, İskitlerin silah yapımında demir

madenini kullanmış oldukları tespit edilmiştir. Mezar odasında bulunan kap ve kazanlar gündelik hayatta kullanılan eşyalara örnek teşkil etmektedir.

Arzhan 2 kurganından çok sayıda kalıntı ve buluntu elde edilmesi İskit kùltür tarihinin aydınlatılmasına büyük katkı sağlamıştır. Sosyal, askeri, dini ve ekonomik hayat hakkında bilgiler veren kurgan buluntuları, İskit tarih kronolojisinin ortaya çıkarılmasında da önemli rol oynamıştır.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayım Tarihi	15 Kasım 2022 30 Haziran 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Mazhar NARŞAP
Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	15 November 2022 30 June 2023 31 December 2023
Author Contribution	Mazhar NARŞAP
Peer-review	Externally peer-reviewed
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Ataç, G.A. (1932). *İskitlerde hekimlik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Çoruhlu, Y. (2019). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Durmuş, İ. (2002). "Vusunlar", *Türkler*, I. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Durmuş, İ. (2004). *İskitlerde ölü gömme geleneği*. *Millî Folklor Dergisi*, 61 Erişim adresi: <https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=61&Sayfa=18>
- Durmuş, İ. (2007). *İskitler*. Ankara: Kaynak Yayınları
- Durmuş, İ. (2016). *Türk Kültürüne Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınevi
- Güngör, H. ve Günay, Ü. (2009) *Türklerin Dini Tarihi* (5.Baskı). İstanbul: Rağbet Yayıncılık
- Herodotos (2015). *Herodotos Tarihi* (25. Baskı). Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- İnan, A. (1998a). *Makaleler ve İncelemeler*, (3.Baskı), I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- İnan, A. (1998b). *Makaleler ve İncelemeler*, (2.Baskı), II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Kaşgarlı, M. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk*, (2.Baskı), Çev. Ahmet Bican Ercilasun- Ziyat Akkoyunlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Koca, S. (2010). *Türk Kültürünün Temelleri-2*. Ankara: Pelin Ofset Tipo Matbaa
- Minns, E.H.(1913). *Scythians and Greeks*. Cambridge: University Press
- Parzinger H. (2010). *Der Skythenzeitliche Fürstenkurgan Arzhan 2 in Tuva*, Berlin: Deutsches Archäologisches Institut
- Pozdnjakov,V.D. (2010). "Die Rekonstruktion Der Tracht" *Der Skythenzeitliche Fürstenkurgan Arzhan 2 in Tuva*, Berlin: Deutsches Archäologisches Institut
- Sevin,V. (1995). *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, (1.Baskı). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Togan, Z.V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (3. Baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi

---

EXTENDED SUMMARY

Each nation has created a unique culture as a result of the geographical conditions of the region where it lives. The tribes living in the steppe geography have created their own unique nomadic culture. One of these steppe tribes is Scythians. There is information in written and archaeological sources about the history and culture of the Scythians, who were active in Central Asia, especially in the north of the Black Sea and in Anatolia between the VIIIth century BC and the IIInd century AD. Greek sources come first among the written sources. In archaeological sources, on the other hand, since the Scythians adopted a nomadic lifestyle, tombs, not settlements, take the first place. The graves of the Scythians are called "kurgan". Kurgan means "shelter" and means protecting the person buried in the grave. In Scythian culture and history, there are many kurgans where remains and finds were obtained. Among these kurgans, Arzhan kurgans come to the fore. Arzhan kurgans are located in Tuva. There are many large and small kurgans here. Among these kurgans, archaeological excavations have been carried out so far in Arzhan 1, Arzhan 2, Arzhan 0 kurgans. Arzhan 1 kurgan was unearthed as a result of archaeological excavations carried out by M.P Griaznov in 1970. This kurgan, dated to the end of the IXth century BC and the beginning of the VIII century BC, was heavily damaged by grave robbers during the historical process. Therefore, only a few remains and finds from the Scythian period were recovered from the kurgan. Another kurgan in the same region is the Arzhan 2 kurgan. Arzhan 2 kurgans were excavated by a joint Russian-German team between 2000-2003. The most important feature that distinguishes the Arzhan 2 kurgan, which provides information about the cultural history of the Scythians, from other kurgans is that the kurgan was not destroyed by thieves. The grave chamber numbered 5, which is accepted as the main burial chamber in the kurgan dated to the late VII century BC, draws attention. Two people, one female and one male, were buried in the chamber. The studies conducted on the corpses revealed that both bodies were heavily damaged. A torque made of gold and decorated with animal figures was found on the neck of the male and a gold earring was found on the chest. In grave chamber number 5, in addition to the bodies of the man and the woman, various weapons and objects were also found in the chamber. Among the weapons, a quiver containing a bow and arrow, the most commonly used weapons of the steppe people, was found. This quiver was found in the northern corner of the grave. It is estimated that the quiver may have been hanging on the wall of the burial chamber. The quiver contains both bow and arrow. This quiver is made of wood and decorated with gold plates. During the excavations in the burial chamber, items used in daily life were also found. These include kitchen utensils such as mortar, mortar pestle, koumiss goblet, cauldrons and plates. The items found in the kurgan are tools and equipment made of wood, wool, earth, stone and various metals used by steppe people in their daily lives. The fact that these items used in daily life were placed in the grave of the deceased suggests that there is a new life after death, in other words, the steppe people had a belief in the afterlife. The items unearthed from the Arzhan 2 kurgan not only show which items the Scythians used in their daily life, which metals they knew and what they made from these metals, but also provide a great benefit in revealing the chronology of Scythian history.